

ПРОБЛЕМА ВИМІРУ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Олена Постильна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті аналізуються теоретико-методичні аспекти проблеми виміру моральних цінностей у студентів педагогічних закладів, наголошується на необхідності розв'язання проблеми формування моральних цінностей, обґрунтовуються критерії, показники та рівні їх сформованості у студентів педагогічних вишів. На прикладі такого показника, як «наявність у студентів знань про моральні цінності», автор розкриває особливості процесу вимірювання.

Ключові слова:

вимір, людиновимірність, моральні цінності, виховний процес, студентська молодь.

Анотация:

Постыльная Елена. Проблема измерения моральных ценностей у студентов педагогических заведений: теоретико-методические аспекты.

В статье анализируются теоретико-методические аспекты проблемы измерения моральных ценностей у студентов педагогических вузов, подчеркивается необходимость решения проблем в формировании нравственных ценностей, обосновываются критерии, показатели и уровни их сформованности у студентов педагогических вузов. На примере такого показателя, как «наличие у студентов знаний о моральных ценностях» автор раскрывает особенности процесса измерения.

Ключевые слова:

измерение, человекоизмерение, моральные ценности, учебный процесс, студенческая молодежь.

Resume:

Postyl'na Olena. Problems of measuring moral values in students of pedagogical institutions: theoretical and methodological aspects.

The article deals with theoretical and methodological aspects of the problems of measurement of moral values among students of pedagogical universities. The author emphasizes the need to solve the problems in the formation of moral values; justifies criteria, indicators and levels of their formation in students of pedagogical universities. Taking as an example such an indicator as "the presence of the students' knowledge about moral values," the author reveals the specificity of the measurement process.

Key words:

measurement, human dimension, moral values, the educational process, student youth.

Постановка проблеми. В умовах реформування виховного процесу в педагогічних університетах особливої актуальності набуває формування моральних цінностей студентської молоді. Сучасні перетворення, зумовлені світоглядно ціннісними орієнтирами й вимогами суспільства до особистості майбутнього вчителя, потребують формування системи моральних цінностей студентів, чому має передувати цілісна система діагностик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вибору адекватної системи діагностики процесу формування у студентів моральних цінностей сьогодні перебуває в центрі уваги педагогів і науковців. Загальні питання вимірювання моральності порушували у своїх дослідженнях Л. Бурдейна, Л. Євграфова, В. Кіричок, Л. Москальова, П. Щербань, І. Яворська та ін.

Науковці висувають певні вимоги до процедур людиновимірювань. Так, Л. Москальова вважає, що якими б цінними не були розроблені кількісні методи у галузі людиновимірювань, яким би важливим не було впровадження людиновимірності в педагогічні дослідження, «у лоні наукового соціально-гуманітарного знання все це, з одного боку, є необхідним, а з іншого – недостатнім». Автор підкреслює, що кількісні методи потребують переорієнтації на людську реальність, що й зумовлює необхідність вивчення сучасними педагогами ідей людиномірності [4, с. 265–280].

Вітчизняна педагогічна думка має чималий досвід у розв'язанні певних питань щодо вимірюваності якостей особистості, рівня її розвитку, сформованості відносин у колективі тощо. Останнім часом з'явився ряд зарубіжних і вітчизняних досліджень, у яких висвітлюються різні аспекти порушеної нами проблеми: теоретико-методичні засади виховання у майбутніх учителів морально-етичної культури (Л. Москальова); виховання духовно-моральних цінностей у студентів педагогічних університетів (Є. Костик); формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів (Т. Авксентьева); формування моральної культури студентів вищих навчальних закладів торговельно-економічного профілю (Л. Бурдейна); формування моральних цінностей майбутніх спеціалістів по зв'язках із громадськістю (В. Корнилова); педагогічні умови формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді (Ж. Давидова); формування моральних цінностей у майбутніх учителів фізичної культури (О. Панасюк).

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити теоретико-методичні аспекти проблеми вимірювання моральних цінностей у студентів педагогічних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий німецький філософ І. Кант зазначав, що на поведінку людини впливає моральний закон. Він також твердив, що поняття обов'язку має співвідноситися із вчинками та законом у

максимі вчинку. Поважати моральний закон, наслідувати його в поведінці, на переконання І. Канта, людина має завдяки почуттю обов'язку, лише тільки заради закону [3, с. 471].

Дослідниця З. Скринник наголошує, що відчутним, вимірюваним наслідком поведінки людини є грошовий вимір, що дає змогу краще зіставляти рішення та результати. Ми погоджуємося з автором у тому, що протиставлення грошей і свободи є наслідком фетишизації грошей, коли вони із засобу досягнення моральних цілей перетворюються на самоціль, найвищу цінність, а отже, не виконують свою функцію залучення людини до певних зв'язків, а навпаки, підміняють собою все багатство життєвого світу людини [7, с. 45–56].

Розв'язання проблем щодо формування моральних цінностей неможливо поза обґрунтуванням критеріїв, показників і рівнів їх сформованості у студентів педагогічних закладів. Значною мірою діагностична робота залежить від ознайомлення з рівнями вихованості майбутніх учителів, усвідомлення ними значущості моральних цінностей, особливостей мотивації морального вибору й учинків тощо.

Під час діагностичної роботи потрібно визначити окремі особливості студентів, спрогнозувати їх моральний розвиток. Для фіксації, виміру та оцінки характеристик рівня сформованості у студентів моральних цінностей нами розроблена система, яка базується на відомих психолого-педагогічних методиках, а також анкети, тести, особистісні опитувальники тощо. Серед відомих методик нами використані: методика «Визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест)» (П. Н. Іванов, Е. Ф. Колобова) [8, с. 22–23], методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [2, с. 509–512], знання й розуміння закономірностей, форм і методів толерантного спілкування – «Діагностика комунікативної толерантності» (В. Бойко), прояв моральних почуттів, якостей, переконань через здійснення морального вчинку «Тест на визначення почуття невпевненості в собі» [6, с. 218–227].

Для з'ясування цілісної системи вимірювання було створено авторські методики для виконання завдань дослідження. Серед них: анкета «З'ясування наявності у студентів знань про моральні цінності»; «Тест для оцінки здатності до осмислення моральних цінностей»; «Тест для оцінки вмінь студентів аналізувати й оцінювати свою діяльність відповідно до моральних цінностей суспільства»; «Прагнення керуватися здобутими знаннями про моральні цінності у процесі життєдіяльності»; Тест-опитувальник «Усвідомлення значущості моральних цінностей у майбутній професійній

діяльності»; «Уміння зробити моральний вибір і слідувати йому»; «Здатність до вдосконалення моральної поведінки й регулювання її відповідно до вимог розгортання освітньо-культурного простору». Зазначимо, що в усіх наведених діагностиках пропонується розподіл рівнів сформованості моральних цінностей (високий, середній, низький) за певними якісними ознаками, що гармонічно поєднуються в цілісну систему.

Для високого рівня сформованості моральних цінностей у студентів педагогічних закладів характерні повна поінформованість про моральні цінності, наявність систематизованих знань щодо процесів осмислення моральних цінностей, уміння самостійно аналізувати та правильно оцінювати власну діяльність відповідно до моральних цінностей суспільства. Студенти на цьому рівні розуміють значення засобів морального виховання для суб'єктів освітньої діяльності, розуміють, як їх можна ефективно використовувати для формування моральних цінностей. Розв'язання моральної проблематики за допомогою різних засобів для студентів із високим рівнем сформованості моральних цінностей постає як творення нового оригінального продукту, що стимулює моральний розвиток суб'єктів освітнього процесу. Студенти мають стійке прагнення до управління отриманими знаннями про моральні цінності у процесі життєдіяльності, без додаткового втручання оточення, що відповідає вимогам сучасного суспільства. Основні вподобання та прагнення щодо узагальнених моральних цінностей – позитивні та спрямовуються на утвердження гідності особистості, еталони, моральні норми, принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості. Студенти високого рівня мають систематизовані знання про моральні цінності в майбутній професійній діяльності, про моральні цінності у професії педагога, зокрема професійну честь і гідність, педагогічний авторитет, педагогічну любов, педагогічну справедливість. Студенти відрізняються сформованістю звичок керуватися моральним вибором у повсякденній діяльності, активністю у здійсненні моральних вчинків, сформованістю навичок моральної поведінки з оточенням. Ними систематично ведеться робота над удосконаленням власної поведінки, пошук інформації для кращого регулювання процесу морального розвитку в умовах розгортання освітньо-культурного простору. Можна діагностувати повну поінформованість студентів щодо розуміння закономірностей, форм і методів толерантного спілкування; сформованість у них умінь повністю використовувати етичні знання у процесі міжособистісного спілкування. Студенти розуміють, як необхідно використовувати знання, необхідні для морального розвитку

особистості під час спілкування, мають чітке уявлення про вплив «токсичної» інформації на людину, та його наслідки для моральної поведінки.

Середній рівень сформованості моральних цінностей у студентів педагогічних закладів характеризується неповною поінформованістю студентів про моральні цінності, наявність здатності до осмислення моральних цінностей. Уміння самостійно аналізувати власну діяльність у відповідності з моральним цінностям суспільства студенти мають, але таке оцінювання не завжди буває правильним. Студенти середнього рівня частково розуміють значення засобів морального виховання. Здатність до творчого використання різних засобів при розв'язанні моральної проблематики у таких студентів виявляється на рівні створення продуктів за аналогією до відомих зразків і алгоритмів, що стимулює моральний розвиток суб'єктів освітнього процесу. У студентів спостерігається стійке прагнення до керування отриманими знаннями про моральні цінності у процесі життєдіяльності, проте це прагнення іноді потребує додаткового втручання з боку оточення, стимулювання з боку інших. Ціннісні орієнтації в основному відповідають вимогам сучасного суспільства, основні прагнення до узагальнених моральних цінностей загалом позитивні й спрямовуються на утвердження гідності особистості, еталонів, моральних норм, принципів, ідеалів, поняття добра і зла, справедливості. Такі студенти мають уявлення про моральні цінності в майбутній професійній діяльності, уривчасті знання щодо наявності таких моральних цінностей у професії педагога, як професійна честь і гідність, педагогічний авторитет, педагогічна любов, педагогічна справедливість. Моральні цінності в умінні зробити моральний вибір сформовані, але сталої звички керуватися у повсякденній діяльності не вироблено. При здійсненні моральних вчинків такими студентами у них спостерігається ситуативний прояв доброзичливості, миролюбності, удосконалюється їх моральна поведінка, але її регулювання відповідно до вимог розгортання освітньо-культурного простору відбувається час від часу. Студенти середнього рівня недостатньо поінформовані про закономірності, форми та методи толерантного спілкування. У таких студентів в основному сформовані вміння застосовувати етичні знання під час міжособистісного спілкування. Уміння розрізняти «токсичну» інформацію сформовано недостатньо, іноді ці студенти не розуміють, як потрібно використовувати інформацію, необхідну для морального розвитку.

Для низького рівня сформованості моральних цінностей у студентів педагогічних

зкладів характерні дискретні (часткові) знання про моральні цінності, обмеженість здатності до осмислення моральних цінностей, наявність уривкових знань про сам процес осмислення, нестійка позиція щодо аналізу та оцінки власної діяльності відповідно до моральних цінностей суспільства. У студентів, які перебувають на низькому рівні, бракує розуміння значення засобів морального виховання. Розв'язання моральної проблематики за допомогою різних засобів не спрямоване на пошук нових підходів до виконання поставлених завдань, немає інтересу до творчої діяльності на практиці. Також ці студенти відмовляються від створення продуктів, що стимулюють моральний розвиток суб'єктів освітнього процесу. Прагнення до керування здобутими знаннями про моральні цінності у процесі життєдіяльності у таких студентів нестійке, реалізовується, як правило, примусово, ціннісні орієнтації не завжди відповідають вимогам сучасного суспільства, основні прагнення щодо узагальнених моральних цінностей носять формальний характер. Студенти низького рівня мають обмежені знання про моральні цінності в майбутній професійній діяльності, їм бракує знань про наявність таких моральних цінностей у професії педагога, як професійна честь і гідність, педагогічний авторитет, педагогічна любов, педагогічна справедливість. Звичка керуватися моральним вибором у повсякденній діяльності сформована недостатньо, здійснюючи моральні вчинки, студенти проявляють зверхність і нестриманість, їм бракує розуміння пошуку напрямів удосконалення власної поведінки, вони не спроможні її регулювати відповідно до вимог розгортання освітньо-культурного простору. У студентів, що перебувають на низькому рівні, наявні дискретні знання й розуміння закономірностей, форм і методів толерантного спілкування, під час міжособистісного спілкування спостерігаються прояви недостатньо сформованих умінь використовувати етичні знання, нездатність до розрізнення «токсичної» інформації та інформації, що необхідна для морального розвитку особистості.

Наведемо кілька прикладів вимірювання знань студентів про моральні цінності, які були впроваджені через пропоновану нами систему. Так, в анкеті «З'ясування наявності у студентів знань про моральні цінності» містилося 9 запитань: розкрити зміст поняття «моральні цінності»; назвати чим моральні цінності відрізняються від цінностей громадянських; вказати, чи можна сформувати моральні цінності у студентів, чи актуально сьогодні формування моральних цінностей для майбутніх учителів; обґрунтувати, чи потрібно, на Вашу думку, залучати студентів до вивчення моральних

цінностей різних народів, чи потрібно використовувати знання про моральні цінності в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу; назвати труднощі, які можуть перешкоджати формуванню моральних цінностей сучасної студентської молоді; вказати, чи ставите Ви за мету формування моральних цінностей у референтній групі, найближчому оточенні; пояснити, чому потрібні знання про моральні цінності.

Метою цієї анкети було з'ясування якості вимірюваного показника – наявності у студентів знань про моральні цінності. Анкета передбачала рівневу структуру відповідей. Так, набір правильних і точних відповідей характеризувався нами як високий рівень наявності у студентів знань про моральні цінності. Відповіді, що можна було оцінити як дискретні знання, свідчили про середній рівень наявності у студентів знань про моральні цінності. Відповідно, знання, які були неповними, характеризувалися як низький рівень вимірюваного показника. Придатними для обробки було 70 % анкет.

Так, на перше запитання «Розкрийте зміст поняття «моральні цінності» більшість студентів не змогли дати повну відповідь, що є свідченням того, що вони майже не розуміють поняття «моральні цінності». Так, це поняття мало б в ідеальному варіанті формулюватися таким чином: «Моральні цінності – це система світогляду людини, що містить оцінку з позицій добра, зла, щастя, справедливості, любові, яка дає змогу встановити зв'язок вчинку людини із загальноприйнятою системою соціальних цінностей». Замість цього студенти дали такі відповіді: «це зразки поведінки, які є еталонними орієнтирами людини» (студентка О.); «норми та правила, яких людина свідомо дотримується в житті» (студентка Л.); «це чесність, доброта, порядність, патріотизм, гуманність» (студентка Б.); «поняття та вимоги, що дають людині правильно поводитися в колективі чи спільноті» (студент Н.) та ін. Як бачимо з наведених відповідей, знання про поняття «моральні цінності» не є точним, відповіді студентів свідчать про низький і середній рівень його сформованості. Ключові моменти цього поняття – «система світогляду», «оцінка добра і зла», «вчинок» жоден зі студентів не розкрив. Також із відповідей видно, що більшість студентів підмінюють поняття «моральні цінності» близькими, але не тотожними йому поняттями «етикет», «правила поведінки», «моральні якості», «моральні еталони» тощо.

На друге запитання «Чим, на Вашу думку, моральні цінності відрізняються від цінностей громадянських?» студенти виявили цілковите не розрізнення цих двох понять. «Громадські

цінності – це моральна правова культура, яка виявляється в почутті власної гідності, внутрішній свободі особистості, здатної до виконання своїх рольових обов'язків, у дисциплінованості, повазі до інших громадян, до держави, владних структур, у гармонійному поєднанні патріотичних, національних і міжнародних почуттів». Студенти дали такі відповіді: «переважно грошові» (студент Н.); «відрізняються душевною складовою» (студентка Г.), «це цінності суспільства певної країни» (студентка І.); «не відрізняються від моральних» (студент А.). Більшість проаналізованих відповідей засвідчила, що студенти не відрізняють «моральні цінності» від «громадських цінностей»; відповіді студентів вказують на середній і низький рівень сформованості знань про моральні цінності.

На третє запитання «Чи можливо сформувати моральні цінності у студентів?» респонденти відповіли: «так»; «ні»; «за допомогою психологічного та педагогічного впливу на них» (студентка Т.); «це мої особисті цінності» (студент Н.); «можливо, тому що студент повинен уміти співпрацювати з іншими людьми» (студент О.); «так, бо вони здатні до сприйняття й самоаналізу» (студентка П.); «цінності повинні бути сформовані ще в дитинстві, потрібно тільки удосконалювати їх» (студентка Я.). «так, студенти мають свої моральні цінності (поважати викладачів, вчасно робити завдання» (студент К.).

На четверте запитання «Чи актуально сьогодні формувати моральні цінності в майбутніх учителів?» більшість студентів відповіли «так»; «звичайно, бо вони будуть виховувати та навчати цього наступне покоління дітей», що свідчить про високий рівень сформованості. Деякі студенти дали такі відповіді: «так, бо рівень моралі в нашому суспільстві знижується» (студент Н.); «якщо у вчителів не буде моральних цінностей, чого вони будуть навчати дітей?» (студентка Л.); «потрібно формувати моральні цінності, щоб мати досвід у розв'язанні складних питань» (студентка Г.). Ці відповіді, відповідно виявляють середній рівень сформованості у студентів знань про моральні цінності. Що ж до низького рівня, то такі студенти на запитання відповіли – «ні».

На п'яте запитання «Чи потрібно, на Вашу думку, залучати студентів до вивчення моральних цінностей різних народів?» студенти дали такі відповіді: «так, треба, щоб ставилися з повагою не тільки до свого народу, а й до народів інших країн» (студентка Г.); «чим більше обізнана людина, тим легше їй знайти спільну мову з іншими» (студентка А.); «так, це нові знання» (студентка К.); «так, це розвиває уявлення про навколишній світ, про людей

інших країн» (студент Н.); «не знаю, це вибір кожного» (студентка Я.); «ні, це повинно йти від них самих» (студентка П.); багато відповідей було – «ні».

На шосте питання «Як Ви вважаєте, чи потрібно використовувати знання про моральні цінності в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу?» студенти виявили своїми відповідями високий рівень сформованості знань: «потрібно, студенти майбутні педагоги, які будуть передавати ці знання молодому поколінню» (студентка Г.); «так, бо не всі студенти й не завжди мають цілком сформовані моральні цінності» (студентка П.); «звичайно так, адже ми остаточно їх тут закріплюємо» (студентка К.); «так, адже саме у ВНЗ формуються повні знання про людей» (студентка А.); середній рівень сформованості – «потрібно, бо це дає змогу розв'язувати складні питання, самовдосконалюватися» (студент К.); «треба регулювати їх та коригувати» (студент А.). Низький рівень сформованості виявила незначна кількість студентів, що відповіли «ні» або залишили порожній рядок.

Сьоме запитання «Назвіть труднощі, які можуть перешкоджати формуванню моральних цінностей у сучасної студентської молоді?» зацікавило багатьох студентів. Відповіді були різні й дуже різноманітні. Серед труднощів студенти назвали такі, як: «...гормони, дівчата перед якими лізеш зі штанів, щоб їм сподобатися» (студент Н.); «брак розуміння, поваги один до одного» (студент А.); «матеріальні цінності» (студентка Г.); «погані звички, низький рівень морального виховання» (студент К.); «ситуація в державі» (студент М.); «нерівність умов навчання, фінансові проблеми» (студентка Г.); «прискорений розвиток техніки та зв'язку, залежність молоді від техніки» (студент А.); «наркотики, алкоголь, погане виховання» (студент П.); «брак моралі, байдужість до інших» (студент К.).

На восьме запитання «Чи ставите Ви за мету формування моральних цінностей у вашій

референтній групі, найближчому оточенні?» студенти відповіли: «так, тому, що із дурниками не цікаво» (студент Н.); «так, я хочу щоб у моїх колег були сформовані такі моральні цінності» (студентка Г.); «так, хоч і так спілкуюся з людьми, у яких сформованість моральних цінностей на високому рівні» (студент К.); «ні, кожен сам для себе вирішує, які в нього моральні цінності» (студентка В.); «вважаю за потрібне розповідати про моральні цінності й залучати інших до їх формування» (студентка А.); «ні, я не ставлю собі таку мету» (студентка Н.).

У дев'ятому запитанні «Як Ви вважаєте, чи стануть у пригоді Вам знання про моральні цінності? Поясніть, чому» необхідно було відповісти на питання й пояснити свою відповідь: «так, вони нам будуть потрібні для спілкування з іншими людьми» (студентка Г.); «так, у вихованні дітей і в майбутній професії» (студентка П.); «ні, не стануть у пригоді» (студент А.); «звісно, насамперед тому, що я майбутня мати й повинна виховувати своїх дітей із правильними моральними цінностями» (студентка Л.); «так, оскільки я зможу вдосконалюватися й удосконалювати своїх майбутніх учнів, формувати суспільство більш високого рівня» (студентка О.); «людина без цінностей є неповноцінною» (студентка К.); «щоб допомогти собі й суспільству» (студентка Я.). Частина студентів не дала позитивних відповідей, не пояснила, чому відповіла «ні», що свідчить про низький рівень сформованості у студентської молоді знань про моральні цінності.

Висновки. У процесі дослідження ми дійшли висновку, що теоретико-методичні аспекти проблеми виміру моральних цінностей є необхідними для розв'язання проблем формування моральних цінностей у студентів педагогічних закладів.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці педагогічних умов формування моральних цінностей студентів педагогічних університетів засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. / І.Д. Бех. – К.: ІЗІН, 1998. – 203 с.
2. Головей Л.А. Практикум по возрастной психологии: / Л.А.Головей, Е.Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2001. – 688 с.
3. Кант И. Сочинения. В 8-ми т. Т.4. / И.Кант. М.: Чоро, 1994. – 630 с.
4. Москальова Л.Ю. Системи людиномірності: аналіз досліджень діагностичного інструментарію виховної роботи та перспективи проблематики // Людиномірність

References

1. Bekh, I. D. (1998). *Personal-oriented up-bringing*. Kyiv: IZIN. [in Ukrainian].
2. Golovey, L. A. (2001). *Rracticum on age psychology*. SPb.: Rech'. [in Russian].
3. Kant, I. (1994). *Oeuvre*. In 8 vol. Vol. Moscow: Choro. [in Russian].
4. Moskal'ova, L. Yu. (2013). *Systems of human dimension: analysis of the studies of diagnostic tools for educational work and the problems prospects*. Ljudinomirnist' u kul'turi, nautsi ta osviti: filosofsk'o-metodolohichni aspekty:

- у культурі, науці та освіті: філософсько-методологічні аспекти: монографія / Авт. кол.: за заг. ред. В.В.Молодиченка. – Мелітополь, Видавництво МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2013. – 316 с.
5. Постильна О.О. Методичні матеріали для проведення діагностики рівня сформованості моральних цінностей студентів педагогічних закладів та їх здатності до використання інформаційно-комунікаційних технологій у майбутній професійній діяльності / О.О. Постильна. – Мелітополь, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2014. – 46 с.
 6. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога, книга 2. / Е.И. Рогов. – Изд-во: ВЛАДОС – 480 с.
 7. Скринник З.Е. Українська людина в лабіринтах огрошеного світу / З.Е. Скринник // Університетська кафедра. – 2013. – № 2. – С. 45-56.
 8. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 339 с.
5. Postyl'na, O. O. (2014). *Methodical materials for the diagnostics of the level of moral values formation in students of pedagogical institutions and their ability to use information-communicative technologies in further professional activity.* – Melitopol', Melitopol Bogdan Khmelnytsky State Pedagogical University. [in Ukrainian].
6. Rogov, E. I. *Desk-book of a practical psychologist. Book 2.* Publishing House: VLADOS. [in Russian].
7. Skrynnyk, Z. E. (2013). *The Ukrainian in the labyrinth of the world of money.* Universitets'ka kafedra. 2. 45-56. [in Ukrainian].
8. Fetiskin, N. P. (2002). *Social-psychological diagnostics of personality development in small groups.* Moscow: Institute of Psychotherapy Publishers. [in Russian].

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Постильна Олена Олексіївна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна 20, м. Мелітополь,
Запорізька область, 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.874

Надійшла до редакції: 07.05.2014 р.

Прийнята до друку: 23.05.2014 р.